

УДК 347.121.2

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

РОЛЬ ГУМАННОСТІ І МОРАЛІ В ПРОЦЕСІ НАБУТТЯ ПРАВ НА ВИНАХОДИ ТА КОРИСНІ МОДЕЛІ

Москалюк Н.Б.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри фінансово-економічної безпеки

Тернопільського національного економічного університету

Стаття присвячена аналізу норм національного, іноземного та міжнародного патентного права для дослідження впливу принципів гуманності і моралі на процес набуття прав на винаходи та корисні моделі. Автором здійснюється дослідження як приватно-правових, так і публічно-правових суспільних відносин, які виникають у процесі винахідництва.

Ключові слова: охорона прав інтелектуальної власності, патент, патентоспроможність, гуманність та мораль, клонування живих істот.

Статья посвящена анализу норм национального, иностранного и международного патентного права для исследования влияния принципов гуманности и морали на процесс приобретения прав на изобретения и полезные модели. Автором осуществляется исследование как частно-правовых, так и публично-правовых общественных отношений, возникающих в процессе изобретательства.

Ключевые слова: охрана прав интеллектуальной собственности, патент, патентоспособность, гуманность и мораль, клонирование живых существ.

This article analyzes the rules of national, foreign and international patent law to study the influence of the principles of humanity and morality in the process of acquiring rights for inventions and utility models. The author carried out the study as private law and public law of social relations that arise in the process of invention.

Keywords: protection of intellectual property, patent, patentability, humanity and morality of cloning living beings.

Постановка проблеми: Інтелектуальна праця завжди була, є і буде двигуном суспільного прогресу. Результати цієї праці дають змогу не лише окремому індивіду, а й державі в цілому вирішувати ті завдання, які здатні змінити хід розвитку цілого людства. І формування відповідних норм та правил поведіння із результатами інтелектуальної діяльності є прерогативою держави.

Зважаючи на те, що держава повинна забезпечувати охорону життя, здоров'я та інших благ своїх громадян, в рамках формування норм щодо правової охорони результатів інтелектуальної діяльності важливе місце посідають принципи гуманності і моралі, дотримання яких є основою для набуття прав на такі результати. І якщо раніше розуміння принципів гуманності і моралі у патентному праві не викликало особливих проблем, то активний розвиток генетичної інженерії вніс свої корективи у таке розуміння.

Стан дослідження: На дисертаційному та монографічному рівнях досліджень щодо принципів гуманності та моралі є також вкрай мало. Так, І.А.Гетьман–П'ятковська у дисертаційному дослідженні «Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії» з'ясувала співвідношення та взаємодії права і моралі на гносеологічному та системному рівнях, а також в процесі регулювання суспільних відносин. У дослідженні було уточнено та розвинуто поняття моралі і дано їй авторське бачення. Так, за визначенням автора «Мораль – це усвідомлене, тобто засноване на знаннях, досвіді, звичаях, поняття, яке формує відчуття прагнення до належного, що

виходить з внутрішнього спонукання віри у справедливість, впевненості панування добра; бере цю впевненість з розуміння цінностей життя» [1].

На законодавчому рівні принципи гуманності декларують Конституція України, Кримінальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс та інші. Так, Цивільний процесуальний кодекс вказує, що «Принцип гуманності полягає в тому, що кожен законодавчий орган загалом і суд свою діяльність повинен спрямовувати на здійснення належного захисту прав і свобод та інтересів людини та її особистості. Тобто людина є найвищою цінністю» [2].

Досліджень гносеологічних аспектів поняття «принципи гуманності і моралі в праві промислової власності чи патентному праві» в Україні немає. Якщо охарактеризувати досвід іноземних держав у вказаному напрямі, то в Російській федерації, наприклад, існує дисертаційне дослідження Погребінської Т.Ю. «Соответствие общественным интересам, принципам гуманности и морали как условие охраноспособности товарного знака в Российской Федерации». Та, ми безумовно розуміємо, що принципи гуманності і моралі для торговельних марок у великій мірі відрізняються від тих же принципів для винаходів чи корисних моделей.

Судової практики в Україні, яка стосується трактування принципів гуманності та моралі в праві промислової власності також на сьогоднішній день немає.

Наведені вище приклади дозволяють стверджувати про незавершеність та фрагментарність національних норм, у яких проглядаються моральні засади суспільства в контексті набуття патентних прав на винаходи і корисні моделі, що доводить актуальність та новизну досліджуваної нами тематики.

Метою статті є дослідження норм національного, іноземного та міжнародного патентного законодавства для встановлення взаємозв'язку між такими поняттями як «принципи гуманності і моралі» та «результати інтелектуальної діяльності в сфері генетичної інженерії».

Виклад основного матеріалу: Норми національного та міжнародного патентного законодавства встановлюють, що для набуття патентних прав результат інтелектуальної діяльності людини у будь-якій сфері технологій повинен відповідати встановленим критеріям патентоспроможності, а також принципам гуманності та моралі.

Спільним для законодавств усіх рівнів є закріплення критеріїв патентоспроможності – новизни, винахідницького рівня та промислової придатності. Розуміння вказаних критеріїв експертами усіх патентних відомств країн-учасниць Паризької конвенції про охорону промислової власності [3] є майже ідентичним. І лише відповідність винаходів та корисних моделей принципам гуманності і моралі викликають у суспільстві ряд дискусій.

Метою запровадження принципів гуманності і моралі як передумови до отримання патентних прав є відмова від охорони винаходів чи корисних моделей, які можуть спричинити бунт або публічні безлади, привести до кримінальних чи інших негативних дій. Тобто, встановленням необхідності дотримання вказаних принципів законодавець турбується про суспільне благо і про інтереси кожного із своїх громадян. Проте, в жодній країні світу, на сьогоднішній день, немає єдності у питаннях що ж вважати гуманним і моральним, а що виходить за ці межі. Немає такого чіткого розподілу і в Україні.

Наявний стан законодавчої, у першу чергу, невизначеності приводить до того, що експерти патентного відомства - Державної служби інтелектуальної власності України поставлені перед необхідністю вирішувати про відповідність цьому критерію результату інтелектуальної діяльності на власний розсуд, що завжди може бути оспорено заявником. У ситуації позитивного рішення експерта і видачі патенту також криється небезпека – патент може бути видано на продукт чи процес, який в іноземних державах визнається негуманним.

Так, для з'ясування того, що ж в українському суспільстві вважається негуманним, нами було проаналізовано єдиний законодавчий акт, який має відповідність до досліджуваних питань - Закон України «Про захист суспільної моралі» [4]. Варто зазначити, що до певної міри Закон формує принципи моралі українського суспільства, проте стосується він виключно поширення продукції, що має еротичний та порнографічний характер і, при цьому, здатна порушити моральні засади суспільства. Жодної згадки про сферу інтелектуальної власності та її результати в законі не виявлено. Дещо про гуманність і мораль можна дізнатись із Кримінального кодексу та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Так, нормами вказаних кодексів встановлюються дії, що є негуманними і неморальними – ті, що визнаються правопорушеннями або злочинами. Але і в них не можливо знайти відповідь на питання, які ж результати інтелектуальної діяльності людини виходять за межі гуманності та моралі.

Все вищезазначене дозволяє стверджувати про відсутність законодавчої визначеності у питаннях гуманності і моралі.

Дослідження досвіду іноземних держав у цій сфері вказує на неабияку зацікавленість у вирішенні питань впливу гуманності та моралі на сферу інтелектуальної власності та патентного права зокрема . Так, в країнах ЄС, в США, Японії та інших країнах, в рамках можливостей генетичної інженерії проводяться активно дискусії щодо гуманності та негуманності дослідження штамових клітин, репродуктивного і терапевтичного клонування, генерування тканин, медичної та генної терапії, патентоспроможності генів і біологічних молекул (таких як ДНК, РНК, протеїнів і т.д.), ксенотрансплантації, тестуванню і відбору ембріонів, клонування тварин тощо. Варто зазначити, що неможливість прийти до консенсусу саме щодо вказаних питань країн – членів ЄС, на сьогоднішній день, є чи не єдиною перепоною до введення єдиного патенту, що мав би чинність на території всього Європейського Співтовариства. Проте перші

кроки в напрямку законодавчого визначення дій, що вважаються негуманними та неморальними все ж зроблені.

На рівні європейського патентного законодавства прийнята Директива 98/44/ЄС про правову охорону біотехнологічних винаходів [5], яка стосується патентоспроможності, обсягу охорони, примусового перехресного ліцензування, депонування біологічного матеріалу та інших положень у сфері біотехнологічної діяльності. Непатентоспроможними, на підставі невідповідності суспільним інтересам або нормам моралі, Директивою визнаються:

- процеси клонування людських істот;
- процеси змінювання через зародкову лінію генетичної totoжності людських істот;
- використання людських ембріонів для промислових або комерційних цілей;
- процеси змінювання генетичної totoжності тварин, які можуть завдати їм страждань без будь-якої суттєвої медичної користі для людини або тварин, а також тварин, що виникають внаслідок таких процесів [5].

Цікаво, що Директива завдяки законодавчому закріпленню непатентоспроможних об'єктів набула такого важливого значення, що це сприяло її інтеграції в європейське патентне законодавство. Зокрема, Інструкція до Європейської патентної конвенції (далі – ЄПК) інтегрувала з Директиви норми, що стосуються вказаних виключень.

Отож, дослідимо детальніше випадки, які вважаються непатентоспроможними через невідповідність принципам гуманності і моралі.

Так, першими у список потрапили процеси клонування людських істот. Варто зазначити, що у всьому світі клонування розглядається двох видів: репродуктивне та терапевтичне. Для детального аналізу цих видів, варто розпочати із самого визначення клонування.

Н.Н. Кісельов надає наступне визначення: «Клонування – метод створення клонів шляхом переносу генетичного матеріалу із однієї (донорської) клітини в яйце клітку з видаленим ядром. Тут необхідно розрізняти переніс ядра ембріональної клітини і переніс ядра соматичної клітини дорослого організму» [6].

На рівні законодавчого визначення поняття клонування можна зіслатись на статтю 2 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини», яка встановлює, що «клонування людини - створення людини, яка генетично ідентична іншій живій або померлій людині, шляхом перенесення у залишену без ядра жіночу статеву клітину ядра соматичної клітини людини» [7].

Отож, мета отримання клона є основною передумовою віднесення його до названих видів. Так, якщо клонування направлене на створення людської істоти, то маємо репродуктивне клонування, якщо ж для медичних цілей (регенерація органів тієї ж людини чи отримання медичних препаратів), то наявним є терапевтичне клонування. У випадку терапевтичного клонування не проходить повноцінного відтворення людини і не використовується донорська матка.

Зважаючи на існування двох видів клонування, непатентоспроможним вважається саме процес репродуктивного клонування людських істот. Підтвердженням вказаного є і матеріали судової практики і дослідження програм, що фінансуються із бюджетів. Варто зазначити, що на рівні держави у економічно розвинутих країнах виділяються кошти на проведення досліджень щодо боротьби із такими поширеними хворобами людства як СНІД, онкозахворювання, хвороби Панкірсона та Альцгеймера, які можна подолати завдяки терапевтичному клонуванню. Саме ці обставини не лише вказують на дозволеність, а й на стимулювання досліджень в сфері терапевтичного клонування. Хоча чіткого розподілення видів клонування у патентному законодавстві ЄС немає, проте і судова, і апеляційна практика впливає на розуміння необхідності розрізнення цих двох понять.

Процеси змінювання через зародкову лінію генетичної totoжності людських істот також відносяться до процесу клонування, проте переслідують мету зміни генетичної totoжності, що є наступним процесом після створення клона.

Правове регулювання використання людських ембріонів для промислових або комерційних цілей в Європейському Союзі має свої особливості. Так, як вже попередньо було сказано, норма щодо виключень із патентоспроможності повністю повторює Статтю 6 Директиви 98/44/ЄС і знаходить своє відображення в п. 3.3 в частини С Глави IV Інструкції до ЄПК. У відношенні першого виключення, яким є процеси клонування людських істот, Інструкція встановлює, що під способом клонування людини розуміється будь-який спосіб, в тому числі той, що включає методику розділення ембріона, який призводить до створення людини із таким же набором ядерної генетичної інформації, що і в іншій нині живучій або померлій людини, зсилаючись на п. 41 вступної частини Директиви 98/44/ЄС. Виключення із патентоспроможності використання ембріонів людини не повинно відноситись до винаходів, направлених на терапевтичні або діагностичні цілі, які можуть бути застосовані до ембріонів і корисні для них (п. 3.3 в (с) частини С Глави IV Інструкції). Вищевказане положення відображене також в п. 42 вступної частини Директиви 98/44/ЄС. Отож, виходячи із вищесказаного, можна зробити висновок, що комерційне та/або промислове використання людських ембріонів все-таки допустиме в рамках європейської патентної охорони, якщо, звісно, воно переслідує певні терапевтичні або діагностичні цілі. Тобто основоположним у визначенні гуманності і моральності інтелектуальної діяльності в ЄС є мета, а не засоби такої діяльності.

Процеси змінювання генетичної totoжності тварин, які можуть завдати їм страждань без будь-якої суттєвої медичної користі для людини або тварин, а також тварин, що виникають внаслідок таких процесів також

відносяться до безпосередніх випадків клонування, що не потребують окремого розгляду.

Висновки: Отож, зважаючи на необхідність вирішення питання впливу відповідності принципам гуманності і моралі на набуття патентних прав, нами пропонується до національного патентного законодавства внести чітке розмежування видів клонування і, при цьому, виключити із патентоспроможності саме репродуктивне клонування людських істот. Норму ж щодо визначення репродуктивного клонування людських істот слід додати до Правил складання та подання заявки на винахід та заявки на корисну модель, де в п. 1.2. вказати: «репродуктивне клонування людини - створення людини, яка генетично ідентична іншій живій або померлій людині, шляхом перенесення у залишену без ядра жіночу статеву клітину ядра соматичної клітини людини». При цьому, нами наполягається на тому, що вказана норма має бути поміщена не в Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», а в підзаконний акт – «Правила складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель». Це твердження пояснюється тим, що в патентному законодавстві ЄС подібна норма поміщена в Інструкцію ЄПК, що співвідноситься за юридичною силою з нашими Правилами. В національному патентному законі мають бути трансформовані норми ст. 6, де вказуватиметься, що до виключень із патентоспроможності належать: винаходи (корисні моделі), комерційне використання яких може привести до порушення громадського порядку або суперечитиме загальновизнаним нормам моралі, у тому числі тим, що стосуються охорони життя або здоров'я людини, тварини чи рослини, або може завдати значної шкоди навколишньому природному середовищу. А пояснення і деталізація цієї норми міститимуться в Правилах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гетьман-П'ятковська І.А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: дис. ...канд. рид.наук: 12.00.01 / Гетьман-П'ятковська Ірина Анатоліївна – К., 2007. – 22 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. //Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 40-41, № 42. – Ст. 492.
3. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. //Права на результати інтелектуальної діяльності. Авторское право. Патентное право. Другие исключительные права: Сб. норм. актов. –М.: Юристъ, 1994. –с. 449-472.
4. Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 14. – Ст. 192.
5. Директива 98/44/ЄС Європейського парламенту і Ради Європи про правову охорону біотехнологічних винаходів від 6 липня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа: //zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi (27.08.10). – Назва з екрану.
6. Социально-правовые аспекты клонирования человека / Киселев Н. Н., Короткий Т. Р. и другие.; Сост.: Е.Н. Шевчук (предисл.,сост.). - О. : ЛАТСТАР, 2001. – 253 с.
7. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини» від 14 грудня 2004 року //Відомості Верховної Ради України. – 2005. - № 5. – Ст. 111.